

b. r.

CELVA ZÍMES

59

Apskatī

JĀNA REITERA TULKOJUMA PARAUGS

Jānis Reiters, Tulkojuma paraugs. 1675. gadā Rīgā iznākušo latviešu bībeles tekstu faksimiliespiedums. Ar B. Jēgera apceri. Daugavas apgāds, Stokholmā, 1975.

300 gadus pēc iespīešanas par jaunu nākusi klajā Jāna Reitera grāmata ar bībeles gabalu tulkojumiem, šoreiz faksimilizdevumā, tā tieši atveidojot 17. gadsimta oriģināltekstu. Ir pagājuši 40 gadi, kopš Jānis Reiters ar vienu rāvienu, gluži sensācionālā veidā, kļuva vispār pazīstams latviešu rakstu un kultūras vēsturē, docentam Jānim Straubergam publicējot par šo kādreizējo Raunas mācītāju vairākus rakstus Latvijas dienas presē. Jānis Reiters tika parādīts kā ārkārtīgs izņēmums citu 17. gadsimta Vidzemes mācītāju vidū — kā latviešu zemnieku aizstāvis, kas tādēļ nonāk konfliktos ar kungu šķiru, kā latviešu izcelsmes inteliģents un šīs tautas valodas pratējs, kas apzinās savas spējas tiktāl, ka rauga panākt, lai viņam uztic plānoto bībeles tulkošanas darbu. Jānis Straubergs savos rakstos sniedza arī vēl citas ziņas — kā Reiters ticis muižnieku un augstāko garīdznieku vajāts, bijis spiests doties prom svešumā un pēc visādām dzīves grūtībām mūža vakaru pavadījis Ingrijā, vēlākās Pēterpils tuvumā, kas toreiz bija Zviedrijas province.

Pēc tam Reitera biografijas datus varējuši papildināt vairāki citi latviešu zinātnieki; īpaši atzīmējami ļoti rūpīgie Benjamiņa Jēgera, Stānislava Kučinska un Edgara Dunsdorfa pētījumi, veikti dažādu zemju archīvos. Pakāpeniski uzieti arī Reitera darbi, papriekš viņa disertācijas, tad arī grāmata ar tēvreizēm 40

(īstenībā 41) valodā, tās otrš (1675. g.) izdevums. Atradējs B. Jēgers to publicējis faksimilā (Imantas apgādā, Kopenhāgenā 1954. g.). Kāds šīs grāmatas pirmā 1662. gada izdevuma eksemplārs joprojām nav vēl uzziets.

Ilgus gadus dažādās zemēs bez panākumiem tika meklēts Reitera bībeles tulkojuma paraugu izdevums. Šīs Rīgā 1675. gadā iespīestās grāmatas vienīgais zināmais eksemplārs bija glabājies Zviedrijā, Upsālas universitātes bibliotēkā, tur bijis vēl 1901. gadā, bet pēc tam pazudis. Neatlaidīgi meklējot, B. Jēgeram izdevies šo eksemplāru tur sadzīt rokā — tas bijis maldīgi novietots zviedru bībeļu nodalā un tāpēc kļuvis nesameklējams.

Šī pagaidām tikai vienā eksemplārā pazīstamā grāmata ar virsrakstu *Eine Übersetzung Probe/ Genommen Aus dem XX. Capitel des andern Buches Moyse/*, RIGA/ Gedrukket durch Henrich Bessemesser/ Im Jahre 1675, tagad, kā jau sacīts, nākusi klajā Daugavas apgādā, oriģināla lappušu foto pārspīedumā. Klajā laidējs B. Jēgers, ievadīdams grāmatu ar nelieliem priekšvārdiem, aiz Reitera tekstiem pievienojis plašu apskatu «Jānis Reiters un viņa Tulkojuma paraugs» (35. — 60. lpp.), kam seko vēl kādas 13 lappuses piezīmju un pāri lappušu garš saīsinājumu rādītājs. Atzīstami plašs ir cittauro zinātniekiem domātais vāciskais kopsavilkums ar piezīmēm (75. — 85. lpp.)

B. Jēgera apskatā sniegts koncentrēts un kritisks pārskats par visu, kas līdz šim par Reitera dzīves gaitām izpētīts (kā zināms, daudzos populāros rakstos uzejami visādi nepamatoti apgalvojumi); pieminēti arī visi Reitera darbi. Problē-

Jānis Plēpis —

Viņete Alfreda

de Misē

Ticiana dēlam.

mā, kāpēc Reiteru neaicināja bībeles tulkošanas darbā, B. Jēgers pamatoti spriež — tam par iemeslu bija apstākļi, ka viņa darbi likās pārāk atšķirīgi no agrākajiem un vispārīgi atzītajiem tulkojumiem, otrkārt arī tas, ka Reitera laika biedriem bija zināmas ikā viņa rakstura īpašības, tā viņa svārstīšanās konfesijas jautājumos — viņa pāreja no protestantiem katolicismā un atkal atpakaļ. Te būtu īpaši jāpasvīturo, ka 17. gadsimts bija abu šo konfesiju skarbas cīņas un asas reliģiskas neiecietības laiks; luterāņu ortodoksija bija kļuvusi ļoti kareiviska.

Savdabīgo Reitera pareizrakstību B. Jēgers aplūkojis visai plaši un slavējami lietpratīgi. Tagad uzietās Tulkojumu paraugu grāmatas relatīvi garāko tekstu dēļ par to iespējams spriest daudz noteiktāk nekā agrāk, kad pētniekiem (piemēram Alvilam Augstkalnam) bija pazīstama tikai Reitera latviskā tēvreize. Šai īpatnējai ortografijai, kas šķiet paša Reitera izveidota, ir sava vieta latviešu rakstības vēsturē, kaut arī sekotāji, cik zināms, tai nav radušies.

B. Jēgers domā, ka Reiteris, laikam, nekā nav zinājis par tā dēvēto Kristofora Fīrekera ortografiju, kas iespīestos rakstos neizplatījās. Tas pilnīgi ticams, jo visi līdzšinējie pētījumi un atradumi liecina, ka Kristofora Fīrekera ortografijā rakstīti teksti bijuši pazīstami tikai Zemgalē un Kurzemē. No otras puses, Fīre-

kera paņēmiens apzīmēt garus patskaņus ar vingulāciju (ar svītriņu, kas vilkta caur burta kājiņu) pats par sevi Reiteram nevarēja būt svešs, jo tika lietots poļu rakstībā un arī dažādos latīņu valodas vārdu saīsinājumos.

Paņēmiens ar burta atkārtojumu apzīmēt patskaņa garumu (t.i., aa = ā, uu = ū u.t.t.), kā to dara somu un igauņu valodā, latviešu tekstos neparādās vienīgi Reitera rakstos: tādu vietumis redz kā latviešu 16. un 17. gs. grāmatās, tā arī dažu Baltijas vāciešu latviskos ierakstos kādos 17. gs. piemiņas albumos (skat. Vello Helka publicējumu Akadēmiskās organizācijas Ramaves izdodamā rakstu krājuma Ceļi 15. sējuma, Lundā, 1972. g., 16. un sek. lpp.).

B. Jēgers aplūkojis arī Reitera leksikas savdabīgākos vārdus, no kuņiem daži šodien šķiet pavisam neparasti, piem., atvārs «atvērts», trumpeēt «taures pūst», uzvalks «mēteliš, zināšana» «sirdsapziņa», dūrumiņš «punkts» u.c. Trūcīgā salīdzināmā materiāla dēļ nav iespējams droši izšķirt, vai tādi vārdi kā minētais atvārs, uzvalks u.c. nav bijuši plašāk pazīstami, t.i., vai tie nav runāti kādās izloksnēs. Vārds dūrumiņš jātur par latīņu punctum tulkojumu. Piebilstams, ka prof. E. Blesē kādā sarunā ar šo rindu autoru izteicās, ka punktā vietā varētu lietot tīri latvisku vārdu durtne.

Reitera tekstu speciālā (sagrādā) rakstura un ne pārāk lielo apmēru dēļ viņa leksikā daudz šādu neparastu vārdu neparādās. Vairāki no tiem, lietoti tagad neparastā nozīmē, sastopami arī citu agrāku laiku latviešu autoru, tā Jura Elģera darbos, piemēram, skola «sinagoga», slimis «slīkts», vientiesīgs «tīrs, skaidrs» u.c.

Kā jau citi pētnieki agrāk konstatējuši, latviešu 17. gs. rakstu gramatiskās formas visumā neko daudz neatšķiras no tām, kas mūsu valodā lietojamas vēl tagad. To konstatē arī B. Jēgers, analizēdams Reitera tekstus. Tur sastop gan dažas morfoloģiskas savādības, bet tās var būt kādas izlokšņu formas, piemēram, draugim (=draugiem) u. tml., kamēr īsti vecas latviešu valodas formas uzejamas reti. Reitera valodā B. Jēgers atrod diezgan daudz kļūdu, pa daļai vācu valodas ietekmē, piem., jūsu vārds (!) (=vārdem) būs būt u.c.. Jānožēlo, ka mums nav plašāku liecību, kāda īsti bijusi 17. gadsimta Rīgas latviešu ikdienas sarunu valoda. Dažā laba savādība, kas vērojama Reitera izteiksmē, varētu būt pārņemta no šādas latviešu vienkāršās sarunvalodas toreizējā Rīgā. Par Reitera lietoto artikulāciju jāspriež, ka tam 17. gs. bija jau veca tradīcija. Tā ir tik sīksta, ka pat vēl tagad baznīcā var dzirdēt sakām «Dievs tas Kungs» un tml. Tāpat vēl mūsu dienās, nelūkojoties uz dažādu valodas tīrītāju pūlēm, sarunu valodā nav izzudis paņēmiens lokātīva formu vietā lietot «iekš» ar ģenitīvu (vai daudzskaitļa datīvu), piem., «iekš Dieva», «iekš tā Kunga» un tml.

B. Jēgers spriež, ka Reitera valodā, kur jaušama spēcīga svešu valodu ietekme, daļa kļūdu radusies, raugot pilnīgi sekot oriģināltekstiem. Jāatzīmē, ka tieši tas pats konstatējams daudzos citos veclatviešu garīgos rakstos: tur ir lūkots cik vien iespējams maz novirzīties no paraugteksta (bībeles u.c.) izteiksmes, — lai svētā teksta doma netiktu sagrozīta. Pasvītrojams, ka ļoti labi mūsu laiku latviešu valodas pratēji, kāds ir Vincents Strelēvics (tulkojis Jauderību no latīņu

valodas; iespiesta 1949. g.) un E. Blese (revidējis luterāņu bībeles jaunā, 1966. gada izdevuma valodu), raudzīdami savos tekstos sasniegt izcilu latviešu valodas pareizību, bijuši spiesti dažā labā vietā stipri atkāpties no oriģināla (latīņu, grieķu vai ebreju valodas) izteiksmes ar tās savdabīgo frazes veidojumu.

Salīdzinājumā ar Manceļa izveidoto latviešu pareizrakstību, pēc B. Jēgera domām, Reitera lietotā ir pa daļai labāka, pa daļai vājāka. Par vērtīgu priekšrocību jāatzīst nelietot h burtu par vokāļa garuma rādītāju, bet tā vietā lietot jau pieminēto burta divkāršojumu. Izdevīgi ir arī tas, ka, latviskus tekstus Reitera ortografijā iespējot, tipografijām nav jāgatavo speciāli burti. Grūti pievienoties B. Jēgera uzskatam, ka nav gluži peļams Reitera paņēmiens apzīmēt līdzskaņa mīkstinājumu ar i burtu: nešķiet lietderīgi tādu vārdu kā ķīli (=vadži) rakstīt kā kiilii un tml. Piebilstams — mēs parasti nemaz nepamanām, cik racionāla ir latviešu tagadējā ortografija!

Veclatviešu rakstu pētīšanā visai svarīgi ir atsevišķu autoru darbu atkarības jautājumi, tāpēc ar paliekamu nozīmi ir B. Jēgera izdarītie dažādu tekstu salīdzinājumi. Cita starpā, viņš raudzījies konstatēt, vai ir pamats Artura Ozola domām, ka Gliks būtu savā bībeles tulkojumā pārņēmis Reitera 1664.gada Mateja un Mankus evaņģēlija tulkojumu. Izrādās, ka A. Ozola uzskats neatbilstojošs; pie tam nav nekur sacīts, ka Reitera būtu tulkojis arī Mankus tekstus. Svarīgs ir B. Jēgera konstatējums, ka Reitera Tēvreižu 1675. gada iespiedums ir tagad nepazīstamā 1662. gada izdevuma atkārtojums.

Dažādos populāros rakstos daudzkārt teikts, ka Reitera bībeles daļu tulkojumi esot daudz pārāki nekā Glika darbā. B. Jēgera izdarītie bausļu un evaņģēlija daļu salīdzinājumi ļāvuši viņam spriest, vienkārt, ka Reitera nav baidījies atkāpties no luterāņu baznīcā ilgākā laikā iedibinātās tradīcijas, raudzīdams ciešāk sekot oriģināltekstu izteiksmei, otrkārt, dažā labā vietā (bet ne visur) viņa valoda

ir latviskāka un ekspresīvāka. Reitera evaņģēliju tulkojums parādās daudz pārāk par Manceļa darbu un bieži tikpat labs kā Firekeram vai Glikam, vietumis pat labāks. Šo rindu autors atļaujas domāt, ka Reitera pietiekami labi pazinis Elģera agr os darbus un no tiem dažu ko pārņēmis savos tekstos. Šo spriedumu varētu, droši vien, pamatot, ja šī vecā katoļu autora grāmatas kādreiz tiktu uzietas.

Nav nekādu šaubu, ka aplūkotais Jāņa Reitera grāmatas faksimilizdevums kā

unikālo tekstu, tā izdevēja Benjamina Jēgera ļoti rūpīgo un slavējamo pētījumu dēļ būs visai svarīgs, daudz gadījumos pat gluži nepieciešams veclatviešu rakstu pētniekiem. Pie tā, protams, būs jāapstājas arī ikvienam, kas interesēsies par latviešu 17. gadsimta kultūras vēstures jautājumiem.

Arī šai grāmatai, līdzīgi kā citiem ļoti glītajiem Daugavas apgāda izdevumiem, ir mākslinieka Normunda Hartmaņa grafiskā apdare un vāks.

Kārlis Draviņš.

VIENA VĪRA PATRIOTISKS DARBS

Latvians in Bicentennial America.
Written and compiled by Osvalds
Akmentiņš. Latvju grāmata, 1976.

Kad Amerikas Savienotās valstis jau pilnā sparā gatavojās savas neatkarības 200 gadu jubilejai, kādā latviešu centrālā organizācijā tika pārrunāts, ka būtu derīgi izlaist izdevumu, kas paustu par mūsu tautas likteni un līdzdalību Amerikas kultūrā, līdz ar to tas varētu noderēt kā pamatojums un propaganda draugu meklēšanai, kas lai sekmētu latviešu valsts patstāvības atgūšanu. Organizācijas vadītāji bija nosprieduši, ka izdevums būtu apsveicams, bet īsā laika, līdzekļu un darbinieku trūkuma dēļ tas kā nereāls diemžēl atmetams.

Tad pie līdzīga uzdevuma ķērās žurnālists, ilggadīgais Latviešu preses biedrības valdes loceklis O. Akmentiņš, un — dažu mēnešu laikā, tieši uz jubilejas svinībām 1976. gada jūlijā grāmata bija gatava! Tā uzreiz atrada neparasti plašu atsaucību Amerikas (un arī Kanadas) presē, televīzijā un valdības iestādēs, tik pašu latviešu laikrakstos vēl nav guvusi pelnīto ievēribu. Tas nepareizi!

No daudziem viedokļiem, atskaitot dažus grūtumus, kas cēlušies jau pieminētā ārkārtīgi īsā laika dēļ, tā ir pat pirmšķirīga un ļoti svarīga, un dažus radušos neļūdumus, cerams, nolīdzinās grāmatas turpinājums jeb otra daļa, ko

izdevējs sola dabūt gatavu uz Dziesmu svētkiem Bostonā 1978. gadā.

Šis dokumentu, apcerējumu un aprakstu krājums nepieturas pie kāda šablona un nenāk ar šauriem statistikas datiem, bet gan sniedz raitu pārskatu par latviešu

Osvalds Akmentiņš.